

Tábor Ádám

Minden gondolatnak alján

Ady és filozófus-örökösei: a magyar dialogikus gondolkodók

1.

Ady Endrével tört át a modern szellem és kultúra Magyarországon. Ennek egyik oka az Ady-versek rendkívüli művészi ereje, forradalmi újdonsága, tematikai és formai gazdagságuk, a bennük kifejeződő szellem páratlan mélysége és tágassága. A másik oka, hogy Ady műveiben a modern szellem valódi Janus-arcával lép a magyar porondra: mint progresszió és mint krízis egyszerre – és mind a pozitív, mind a negatív mozzanatot kompromisszummentes nyíltsággal. Mindehhez az erőt Ady számára permanens öntranszcendáló forradalmisága adta. Ennek első fázisában elszakad a szülőföldtől és attól a – Szabó Lajos szavával – „tejmítosztól”¹, amelyben addig élt, és amelyet a népnemzeti *Versek* fejezett ki. Ezzel a szakítással vált a XX. század legelején a kozmopolita Nagyváradon a modern, pozitivistikus, amitikus, szociologikus, nyugati korszellem közvetítőjévé: a magyar progresszió legtisztábban látó újságírójává. Ekkoriban a magyar pszeudomítosszal szemben a radikális, racionalisztikus *szociologossal*, a társadalmi forradalmár szerepével azonosul. Ezt az opciót a későbbiekben társadalomkritikai, majd politikai forradalmi lírájában teljesíti ki.

Saját költői hangjára azonban csak akkor talál, amikor önmagában a szociológiainál egy szinttel mélyebbre, a *pszichologoszig* ás. A Léda-szerelem feltörésével párhuzamosan újra felfedezi gyökereit, amelyek a tudatos modern szemlélete által bírált magyarság mélyrétegeibe nyúltak. Amikor sorsának ezt a dramatikus dialektikáját szervítette, akkor törnek fel az *Új Versek* és a *Vér és arany* diszharmonikus harmóniái.

Saját törvényszerűségeinek vállalására, a *társadalmi* értékelés *elsőbbbségétől való elszakadásra* a döntő impulzust Ady Nietzschétől kapta. Ám Nietzschéhez hasonlóan ő is szembetalálta magát azzal a kihívással, hogy az egyéniség kivívott rendkívüli szabadságának és kontúrjának megőrzésével együtt át kell törnie az egyéniség *forrásáig*. Amibe Nietzsche pionírként beleroppant, az Adynak *Az Illés szekerén* Isten-verseivel sikerült. A Nietzsche által hirdetett „legtávolabbi szerelmétől” eljutott a mindennapi olvasmányául szolgáló Biblia „hózzá felette közeli”, „szívében megtalált” Második Személyéhez, egyben egyénisége magvához. Itt válik *egyetemesen spirituális költővé*, azonosul a minden jelző nélküli *logossal*.

Ekkor mélyül el a magyarságához való dialektikus viszonya is sorsközösséggé. A profetikus líra a misztikus költészet közösségi metszete. Ady a nemzetüket ostromozó bibliai próféták magyar utódeként lép föl. És mivel számára „az Ember egy folytonos ember”, a világháború kitörése után „jó európaiként” prófétai látköre kiterjed az egész emberiségre.

¹Idézi TÁBOR 2003, 73.

Fejlődése második fázisában a szerelem, a harmadikban a hit a legintenzívebb érzélem – ám már Lédához is „*zsoltárokat*” írt, most pedig „Isten-szerelemmel telik meg”. A harmadik fázis „hitetlenül hívő” alapállása tehát a második fázissal történő szakítás, de egyben annak szerves folytatása is. Sőt! Adyt már pályája legelső, pozitivista periódusában ugyanolyan radikális fétisromboló és logoszfelszabadító energia hajtotta, mint individualista-nietzscheánus, majd harmadik, misztikus és forradalmár korszakában. Minden világtkép koordináta-rendszerében mindig a legmagasabb szintet választotta, s amikor az adott világtkép szűknek bizonyult számára, felrobbantotta azt és egy tágasabba lépett át. Egyszerre haladt előre, felfelé az ismeretlenbe és „befelé” önmagába, vissza gyökereihez. *E két mozgás egysége adja Ady szellemi jelentőségét és kivételes nagyságát.*²

2.

Ugyanilyen permanens öntranszcendáló forradalmiság jellemezte negyedszázaddal később Szabó Lajos és Tábor Béla gondolkodói attitűdjét. Ez okból – anélkül, hogy tudatában lettek volna – Adyhoz hasonló szellemi ívet futottak be fiatalokorukban. Mindketten marxistaként indultak. Közülük az idősebb, Szabó Lajos évtizedes mozgalmi múlt után 1928–30-ban a Munka-kör tagja, ahonnan Kassák a Szovjetunió túlzott bírálata miatt – Justus Pállal és másokkal együtt – zárja ki. A harmincas évek elején Berlinben megismerkedik Karl Korsch-sal, az *oppozíció* – a bolsevizmussal és a kapitalizmussal egyaránt szembenálló illegális forradalmi szocialista mozgalom – szellemi vezetőjével. A Munka-körből kizártak alkotják az 1930 őszen kikristályosodó *budapesti oppozíció* magvát. Ugyanekkor ismerkedik meg egymással Szabó Lajos és Tábor Béla, aki elolvasva a marxizmus alapműveit, rövidesen maga is a budapesti oppozíció egyik szellemi vezetője lesz. 1931-ben többen lefordítják és kommentárokkal álneven kiadják Marx *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* című művét.

Szabó Lajos és Tábor Béla azonban 1932-től már szűknek érzik a marxizmus kerekeit, és egyre élesebben bírálják. Tábor Béla ezt a folyamatot így írja le: „Korsch a *'Marxismus und Philosophie'*-ban már azt írta: 'a szocializmus a maga végcéljában, de a hozzá vezető út minden fázisában is [...] folyamatos harc a szabadság megvalósításáért.'” (TÁBOR 2003, 247.) „Az oppozíció már kiindulási pontjában, tehát ezotérikus marxista fázisában a teória és ideológia marxi megkülönböztetését tekintette módszertani alapelveinek. [...] A teória Marxnál az igazság kutatását jelenti, az ideológia pedig a 'hamis tudatot', vagyis olyan 'tudatot', amely az igazság kutatása helyett hatalmi érdeket (Marxnál: 'osztályérdeket') szolgál. A spirituális oppozíció (amit következetesen csak ketten képviseltünk Szabó Lajossal) azt tekintette szellemi feladatának, hogy a teoretikus magot kihámozza az ideologikus burokból, *minden* szellemi megnyilvánulásban (ezért szélesedett egyre inkább szellemi érzékenységének köre), de ezt a kritériumot a marxizmus megítélésére is alkalmazta – így távolodott el egyre inkább a marxizmustól [...]” (TÁBOR 2003, 248.)

A permanens öntranszcendáló forradalmiság – vagyis a folyamatos dezideologizáló teoretikus munka – Adyhoz hasonlóan rövid néhány év alatt Szabót és Tábor Bélát is átvezette a *szociológosz* elsőbbségétől a *pszichológosz*ig. Kapcsolatba lépnek a „szexpos” Békefi Zoltánnal, a freudizmus tanulmányozása céljából egy hónapot Bécsben töltenek. Tábor Béla azonban úgy látja, hogy a mélylélektant csak a gyakorlat-

²Ady szellemi-egzisztenciális költői pályájáról részletesen lásd TÁBOR 2007.

ban lehet megismerni, így végigcsinál egy analízist. Ám hamarosan itt is teoretikus szellemüket korlátozó „ideológiai burkot” észlelnék. Így a harmincas évek közepére Szabó Lajos, Tábor Béla és Békefi Zoltán a klasszikus német filozófia, a görög és az indiai hagyomány, az Ó- és Újszövetség olvasásán, Schmitt Jenő Henrik gnózisán, valamint a nietzschei és a kierkegaard-i egzisztencializmus feldolgozásán át eljutnak a *dialogikus gondolkodók* – Franz Rosenzweig, Martin Buber és Ferdinand Ebner – *biblicizmusához*.

Szabó Lajos és Tábor Béla ebből a szellemi pozícióból vizsgálják „koruk szellemi földrajzát” 1936-os *Vádirat a szellem ellen* című közös könyvükben. Ez a pozíció mutatis mutandis azonos Adynak *Az Illés szekerénnel* elért harmadik fázisával, a minden korlátozó jelző nélküli *logosz*, – Tábor Béla definíciójával –, „a teljesség igényéből fakadó kérdések forrásának” (TÁBOR 1991, 87) legtágasabb körével. Erre a logoszra utal Szabó Lajos 1937-es füzetének címe, *A hit logikája* és alcíme: *Teocentrikus logika*, melynek legelső mottója egy Ady-idézet: „*Az Isten van valamiként / Minden Gondolatnak alján*” (SZABÓ 1999a, 43). De csak a teljességre irányuló kérdéseket *korlátozó* jelzők maradnak el a logosz elől, hiszen Szabó és Tábor Béla ezt a legtágasabb szellemi pozíciójukat „*krisztológjainak*” nevezték. A hetvenes évektől Tábor Béla saját pozíciójára a „*judeozofikus*” kifejezést használta. A két definíció izomorf: a „*judeoszófia*” ugyanúgy a zsidóságban rejlő *szellemi* magot jelenti, ahogy a krisztológia a *kereszténységben* rejlő *szellemi* magot jelentette.

3.

Tábor Béla egész életében *mesterének* vallotta Szabó Lajost. Ám abban, hogy Adyban találtak rá törekvéseik legfőbb magyar ősére, az övé volt a kezdeményező szerep. Míg ugyanis megismerkedésükkor kettejük közül filozófiailag Szabó Lajos volt az érettebb és képzetesebb, irodalmilag a szépirónak készülő Tábor Béla. Már tizenévesen, otthon szerzett alapélménye volt Ady, a középiskolai magyar órán is Adyt nevezte a tankönyvben szereplő Bárd Aladár helyett a kor legnagyobb magyar költőjének. A *zsidóság két útja* c. 1939-es könyve élén is egy Ady-idézet szerepel: „*Ne hazudjak s az igazról is / Óh, kevés szót az igazról is*” (TÁBOR 1990, 5). Számos Ady-verset egész életében kívülről tudott. Az ő hatására kezdett *Szabó Lajos* komolyan Adyt olvasni, és rövidesen hozzá hasonló lelkesedéssel optált mellé. *A hit logikája* mottóján kívül több Ady-vers, -strófa, -sor, -szókapcsolat szerepel visszatérő centrális idézetként jegyzeteiben, írásaiban és előadásiban. A harmincas években született pontos, egyben szinte himnikusan versszerű „*lelkiismeret*”-definíciójában (SZABÓ 1989a, 773) például a *Szeretném, ha szeretnének* teljes záró szakaszát idézi. Az 1942-es *Biblia és romantika* című írásában ismét a lelkiismeret elemzése kapcsán emeli ki Adyt:

„*Mert a vallás az etika egészével, eredetével és forrásával azonos! A megújuló étosz az a realitás, mely minden vallást, álvallást és vallásellenességet színvallásra fog kényszeríteni!*”

Ami Baader szerint a szellem alapfunkciója, a lelkiismeret: az élő vallás és teremtő etika *közös pontja!* Persze nem a saját forrásait megtagadó moralizáló lelkiismeret, hanem az, amelyikről Ady is tud ('Ádám, hol vagy?', 'Illés szekerén', 'Emlékezés egy nyár-éjszakára', 'Szeretném, ha szeretnének'). Az emberi szellem alapfunkciójáról van szó, akár Kierkegaard, akár Nietzsche 'intellektuális lelkiismereténél', és ehhez

közeledünk, ha *líráról* van szó. Minden alkotás legbensőbb indítása, az emberi lélek legősibb mozdulása (Fülep Lajos), ahol *zene, líra és ima még nem váltak széjjel!*” (SZABÓ 1989b, 802).

A fenti idézetből kibontható, milyen pontokon van kulcsszerepe Szabó Lajos gondolatvilágában Adynak. Olyan „megújuló étoszt” talál benne, amely egyszerre nemzője az „élő vallásnak”, de egyben leleplez minden klerikalizmust és ateizmust. A líra és az ima kapcsolatáról mondottak – a verscímeikkel együtt – az Istenkereső, harmadik Ady-fázis kivételes jelentőségére utalnak. Emellett Szabó Lajos jelzi, hol és milyen rangban helyezi el Adyt világszellem-történetileg: a modern antinihilizmus tengelyében, a polgári, pozitivistikus korszellem és a kiürrült vallásosság, illetve metafizika elleni kétfrontos szellemi harcot vívó krizeológus teisták és antiteisták – Kierkegaard, Dosztojevszkij, Marx és Nietzsche – mellett.

Az antinihilizmus lelki-ismerő prófétáinak munkamegosztásában Dosztojevszkij krizeológus *regényíróként*, Ady pedig krizeológus *lírikusként* kap kiemelt rangot. Mándy Stefánia írja: „Szabó Lajos egész szellemi égboltjának két sarkcillaga, az isteni és démoni létet fürkésző Dosztojevszkij- és Ady-tekintet éppen ott világít, ahol Szabó kutatásainak fő forrásvidéke rejlik” (MÁNDY 1989, 896). 1946-os *Irodalom és rémület* című írásában is párhuzamba állítja őket: „Dosztojevszkij hősei áttörték a polgári életforma kereteit: ezért *egészségesek*, és ezért *beteg*ek. Ebben az *értékelő sorrendben* rejlik Dosztojevszkij világának egész kísérteties realizmusa.” (SZABÓ 1999b, 138.) Ugyanígy tör ki Ady és nyelve „a kiegyezésem Magyarország nyelvéből és világából egy új nyelvbe és egy új világ víziójába” (SZABÓ 1999b, 138). „Amit Guardini Dosztojevszkij hőseiről és történeteiről mondott, elmondhatjuk Ady nyelvéről is: e költészetnek *Krisztus-transzparenciája* van.” (SZABÓ 1999b, 138.) És hogy minden pietisztikus félreértést kiküszöböljünk, idézzük Szabó Lajostól, hogyan is jut Ady zsenije ilyen magassáig: úgy, hogy „a szó ősi mérgével felfrissíti a nyelvet!” (SZABÓ 1989a, 774).

Szabó Lajos – Adyval analóg módon – egységben látta a legszemélyesebb, misztikus dimenziót a legkézzelfoghatóbb, társadalmi-történelmi vagy irodalomtörténeti dimenzióval – egyértelművé téve, hogy csak az előbbiből, a magasabból, a krisztológiából érthetők és oldhatók meg az utóbbi, külsőbb, alacsonyabb – de attól még nagyon is fontos –, nagyon is emberi dimenziók problémái. Mándy Stefániához írt 1943-as levele tanúsítja, hogyan látja Ady történelmi jelentőségét. „A népiesek és urbánusok béka-egér harcát” említve azt írja: „Hogy miről kell a béka-egér láрма segítségével olyan sürgősen hallgatni? Persze elsősorban Adyról. [...] És Adyt a legkevésbé lehet a tisztán és pusztán irodalom getto-kalodájába még látszat szerint sem befogni. Ady értékelése körüli küzdelmekben holnapi létünk minden fontos kérdései és perspektívái összefutnak: az egyetemes Európa, a magyarság, a szociális kérdés, a zsidóság, a szabadság és az egész jövő fejlődés kérdése. Ezekről a kérdésektől visszafelé haladva lehet megérteni és megmagyarázni olyan kisebb, de még mindig nagyon fontos irodalmi, irodalompolitikai kérdéseket, mint amilyen [...] az egész Ady-, Babits-, Kosztolányi-revizió ügye.”³

Szabó Lajos mindenben az *értékrangsor*t tartotta a legfontosabbnak. A szellemi és emberi kapcsolatokban ez a „*Vezess vagy kövess!*” általa megfogalmazott tételében öltött testet. Miután folytonosan a legmagasabb mércét alkalmazta önmagával szemben, joggal tartotta természetesnek belső küzdelmében kiharcolt vezető szere-

³Idézi MÁNDY 1989, 894–895.

pét, szellemi elsőbbségét. Innen érthető, hogy miért volt egyik leggyakoribb Ady-idézete „az elsőség jósága”.

4.

Szabó Lajos Európa vezető krizeológus szellemei között látta Adyt. Harminc évvel később *Tábor Bélánál* éppen az európai szellem krízisét elemző ún. „preszokratikus előadás-sorozatban” kapott kulcsszerepet Ady egyik Isten-versének elemzése. Ennek lényegét ő maga így írja le:

„Ady: „Istenhez hanyatló árnyék”. 1912; „A menekülő élet”-ben. Összefoglalása – egyéni sorsba kristályosodása – a kor hitbomlásának. A mítoszomlás spekulatív-lírai-egzisztenciális dokumentuma: talán a következő nagy útjelző Kierkegaard után. „Akaratomból is kihullasz”: ez a mítoszomlás. És az egészből kibontható a Logosz/Mítosz határára ért korszak ADOGMATIKUS dogmatikája. Az első világháború – a korszakhatárt robbanással jelző KATAKLIZMA – előtt az összeomló mítosz végső számotadása önmagáról. Utána a centrum szétárad, szétszóródik a nagy másodlagos centrumokba, szurrogátumokba és keresési góccokba: magyarság, költői egzisztencia; szerelem, mámor, társadalmi megújulás. Vívódás a projekcióval és a forrásába visszaáramló egyetlen projekció helyett új projekciók – illetve már meglevők új projekciós góccokká válnak.”⁴

A tömör szöveget fellazíthatjuk a – Surányi László által lejegyzett – előadások némely mozzanatát felidézve. Tábor Béla először a kérdés kérdését taglalja: hogy „miért kérdezünk?”, és hogy „mit jelent kérdezni?”. Ez már maga is egy „határkérdés”: „kérdés és nem-kérdés határán villódzó kérdés: nincs stabilitása. [...] A misztika jellemzője, hogy labilis kérdésekkel él, antikérdésekkel. [...] A kérdező mozdulat a fontos. Misztika: magamat magamra vonatkoztatom, de mindig önmagam egy belsőbb rétegére.”⁵ Valóban: Ady harmadik, misztikus alaprétegű korszakában éppen Isten-verseiben fogalmaz különösen gyakran kérdő módban (*Egy avas kérdés, Hiszek hitetlenül Istenben, Bosszús, halk virágének, „Te előtted volt”, Kicsoda büntet bennünket*); a *Rendben van, Úristen* pedig végig csupa kérdés).

Tábor Béla szerint „a kérdés fellazított válasz”, mert „káoszról nem lehet kérdezni. Káoszhoz nem lehet kérdést intézni. [...] Nem kérdezünk, ha nincs válaszunk. *Opció-minimum* szükséges a kérdéshez: hagyomány és közösség.” Láttuk, hogy Ady is adott, sorsszerű örökségét lazítja fel legindividuaisabb problémáival.

A másik specifikuma a kérdésnek az, hogy „a kérdést mindig máshoz intézem. A választ mindig mástól várom. Ha magamtól, akkor is perspektívát kell váltanom magamon belül. [...] Ez a dialogikus viszony! [...] Megszólíthatóvá tétel és megszólítvóvá tétel szükséges, hogy kérdezhessem magamat.”

Másutt kifejtettem, hogy Ady egész lírája a végtelen Én és a végtelen Te egyszemélyes párbeszéde (TÁBOR 2007b). E tanulmány elején pedig utaltam rá, hogy pályája harmadik fázisában éri el a csúcstát Ady abszolút individuális dialogikus lírája.

Újra Tábor Bélát idézem: „A válasznak *újnak* kell lennie. [...] De a válasznak *igaznak* is kell lennie.” Ennek a kettős kritériumnak Ady lírája tökéletesen megfelel.

Ezután Tábor Béla rátér a „preszokratikus szituációra”, amely „mítosz és logosz, vallás és filozófia, hit és értelem határ- és forráspontján” van. [...] A mítosz intenzitása szűnő-

⁴Tábor Béla kéziratos jegyzete.

⁵A Tábor Béla-idézetek forrása inentől végig: Tábor Béla: *Preszokratikus-szemináriumi előadások*, Surányi László lejegyzésében. Kézirat.

ben van, de bomlási energiája sugárzik. Analóg helyzet /van/ ma is” – teszi hozzá – ám ma „[...] a bomló mag magában foglalja a vallás (a mítosz) mellett a filozófiát is. [...]”

„Az első krízis: a preszokratikusok kora. [...] A krízis krízise kb. 1914 óta” – folytatja, majd pontosít – [...] A krízis krízisének kezdete 1914 helyett a XVIII. század vége, a német klasszikus filozófiával és a romantikával. De: a német filozófia mentette a vallásból, ami menthető: a célja a demitizálás, a kor nyelvére lefordítani a vallást. Ez tette lehetővé, hogy hívő maradjon – de ez csak látszólagos: a filozófiát a vallás fölé helyezi.”

Itt tér rá Tábor Béla az *Istenhez hanyatló árnyék* c. vers elemzésére: „*Adogmatikus dogmatikát* fejthetünk ki belőle. Minden szava tudatos, nem igaz, hogy a költő nem lehet tudatos.

‘*Akaratomból is kihullasz’*: A XVIII.–XIX. századra az a jellemző, hogy még nem hullott ki az akaratából Isten, bele van foglalva akaratába [...]. De ez már a krízis jele. Kérdés, honnan került az akaratába. [...] Az akaratnak láthatatlannak kell lennie. Magától értetődőnek. [...]

‘*Én akart, vágyott Istenem, / Már magamat sem ismerem’* – Ez még a német filozófiában nem probléma, ott még természetes, hogy az embernek meg kell ismernie magát. [...]

‘*Ki léttlenül is legjevőbb.*’ A misztikában nevezik Istent „nem-létezőnek” (abban az értelemben, hogy erősebb a létnél), ‘Semminek’. [...] „A ‘*poszttikus kort*’ nihilizmus és misztika” együtt jellemzi; „a kettőt a semmihez való viszony köti össze és választja el: a nihilizmus a negatív oldalával, a misztika a pozitív oldalával érintkezik.” Itt megjegyzem, hogy Ady legelső, 1908 karácsonyán közölt Isten-verse első strófájában éppen ezt a kettősséget tudatosítja: „*Batyum: a legsúlyosabb Nincsen. / Utam: a nagy Nihil, a Semmi, / A sorsom: menni, menni, menni / S az álmom: az Isten.*”

A verselemzés befejezése: „Hová kerül az Isten, ha kihullik az akaratomból? Ezt a kérdést Adyék nem teszik fel. Mi is csak *Ielki-ismeret* vizsgálat után próbálhatunk felelni rá. Hol volt Isten, mielőtt az akaratomba került? Ezt explicite, implicite feltették, és azt gondolták, hogy megválaszolták. [...]”

„*Akarom, hogy hited akarjam.*’ [...] Az a körülmény, hogy a hitet a XX. században már külön *akarni* kell, Tábor Béla elemzésének lényege: „Akarom, hogy akarjam”: itt látja „hit és akarat kapcsolata problémájának” gyökerét.

5.

Dolgozatomban Ady és a magyar dialogikus gondolkodók létezéshez való alapviszonyának lényegi azonosságát kívántam demonstrálni. Ezt a szellemi attitűdöt Szabó Lajos úgy fogalmazta meg, hogy „minden határt, amit felfedezünk, felhasználjuk a felrobbantására” (SZABÓ 1997, 194).

Természetesen az időben korábban alkotó költő hatott a későbbi gondolkodókra. Ám a szellemi örökösök *vissza is hatnak* elődeikre: megértik, értelmezik és átértelmezik őket. Általuk reflektorfénybe kerülhetnek sötétségbe merült alkotók – mint például Luther által a nemrégiben magyarul is megjelent Frankfurti Névtelen. Ady igazi szellemi és költői nagysága világszellem-történetileg és világirodalmilag akkor bontakozhat ki, ha a magyar dialogikus gondolkodók életműve bekerül az egyetemes szellemi diskurzusba. Ezáltal fedezheti fel az érzékeny nem-magyar nyelvű, globális szellemi közösség is az e gondolkodók által Ady verseiben felfedezett spekulatíván egyetemeset és eredetit.

IRODALOM

- MÁNDY Stefánia 1989. Mértéktan és szívárványtanítás. Az esztétikum Szabó Lajos gondolatvilágában. *Életünk* 9–10, 893–909.
- SZABÓ Lajos 1989a. „Vezess vagy kövess!”. *Életünk* 9–10, 773–776.
- SZABÓ Lajos 1989b. Biblia és romantika. *Életünk* 9–10, 801–809.
- SZABÓ Lajos 1997. *Szemináriumi előadásai (1946–1950) I.* Lejegyezte és közreadja: Kotányi Attila és Kunszt György. Budapest: Typotex.
- SZABÓ Lajos 1999a. A hit logikája. Teocentrikus logika. In *Tény és titok. Szabó Lajos összegyűjtött írásai és előadásai*. Veszprém: Medium (Pannon Panteon 16.).
- SZABÓ Lajos 1999b. Irodalom és rémület. (Válasz Kenyeres Imrénnek). In *Tény és titok. Szabó Lajos összegyűjtött írásai és előadásai*. Veszprém: Medium (Pannon Panteon 16.).
- TÁBOR Ádám 2007a. A magyar logosz. Ady költészetének szellemi jelentősége. In *Szellem és költészet*. Pozsony: Kalligram. 79–95.
- TÁBOR Ádám 2007b. A végtelenített párbeszéd. In *Szellem és költészet*. Pozsony: Kalligram. 15–17.
- TÁBOR Béla 1990. *A zsidóság két útja*. 2. kiadás. Budapest: Pesti Szalon.
- TÁBOR Béla 1991. Utószó a második kiadáshoz. In Szabó Lajos – Tábor Béla: *Vádirat a szellem ellen*. 2. kiadás. Veszprém: Comitatus (Pannon Panteon 5.).
- TÁBOR Béla 2003. *Szabó Lajosról*. In *Személyiség és logosz. Bevezető és kommentárok a valóság őstörténetéhez*. Budapest: Balassi.

